

Spółeczna odpowiedzialność biznesu i społeczna odpowiedzialność nauki – w poszukiwaniu analogii

Marcin Żemigala*

Celem artykułu jest zidentyfikowanie analogii między społeczną odpowiedzialnością biznesu (corporate social responsibility – CSR) i społeczną odpowiedzialnością nauki (science social responsibility – SSR) na gruncie badań naukowych. Sformułowano pięć pytań badawczych dotyczących tendencji w badaniach naukowych w tych dwóch obszarach. Dane do analiz pozyskano ze światowej bazy bibliograficznej Scopus i dotyczyły one artykułów naukowych z lat 1937–2019. Zidentyfikowano główne analogie. Badania naukowe w obu obszarach rozpoczęły się w tym samym okresie i są prowadzone głównie w naukach społecznych i naukach o zarządzaniu. Poza tym zidentyfikowano jednak także rozbieżności. Badania nad CSR rozwinęły się daleko bardziej niż nad SSR, który to obszar jest nadal na etapie początkowego rozwoju. Badania nad CSR prowadzi się w krajach wiodących na arenie naukowej i akademickiej, a nad SSR raczej w krajach na nią wkraczających. CSR ma platformy wymiany wiedzy w postaci renomowanych, sprofilowanych czasopism, natomiast badania z zakresu SSR są publikowane raczej w czasopismach o niższej renomie i o profilach raczej ogólnych niż ściśle dotyczących SSR. Badania z zakresu CSR są szczegółowe i częściej cytowane, natomiast te dotyczące SSR bywają ogólne i rzadziej cytowane. Mimo wszystko zarówno badania z jednego, jak i drugiego obszaru wydają się perspektywiczne i warte dalszego rozwijania.

Słowa kluczowe: społeczna odpowiedzialność biznesu, CSR, społeczna odpowiedzialność nauki, SSR.

Nadesłany: 09.02.2020 | Zaakceptowany do druku: 03.06.2020

Corporate Social Responsibility and Science Social Responsibility – In Search of Analogy

The aim of the article is to identify the analogy between corporate social responsibility (CSR) and science social responsibility (SSR) on the basis of scientific research. Five research questions were formulated regarding trends in research in these two areas. Data for analyzes were obtained from the global bibliographic database Scopus and related to scientific articles from 1937 to 2019. The main analogies were identified. Scientific research in both areas began in the same period and is carried out mainly in social and management sciences. However, discrepancies have also been identified. Research on CSR has developed far more than SSR, which is still at an early stage of development. Research on CSR is conducted in leading countries in the scientific and academic arena, and SSR rather in countries entering it. CSR has

* **Marcin Żemigala** – dr hab., Wydział Zarządzania, Uniwersytet Warszawski, Polska, <https://orcid.org/0000-0001-7932-4275>.

Adres do korespondencji: Wydział Zarządzania, Uniwersytet Warszawski, ul Szturmowa 1/3, 02-678 Warszawa, Polska, e-mail: mzemigala@wz.uw.edu.pl.

knowledge sharing platforms in the form of reputable, profiled journals, while SSR research is published in journals of lower reputation and with general rather than strictly SSR profiles. Research in the field of CSR is detailed and more often cited, while those related to SSR are general and less frequently cited. After all, research from both areas seems to be promising and worth further development.

Keywords: corporate social responsibility, CSR, science social responsibility, SSR.

Submitted: 09.02.2020 | Accepted: 03.06.2020

JEL: M14

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest zidentyfikowanie analogii między CSR i SSR na gruncie badań naukowych. Wobec tego po krótkiej analizie literatury dotyczącej CSR i SSR sformułowano zestaw pięciu pytań i określono procedurę, zgodnie z którą pozyskano dane, zbiór danych oczyszczono i przeprowadzono analizy szczegółowe. Po prezentacji wyników analiz przeprowadzono ich dyskusję. Artykuł kończy podsumowanie i wnioski.

Realizując cel artykułu i poszukując analogii między CSR i SSR w badaniach naukowych, postanowiono skoncentrować się na zestawie pięciu pytań badawczych:

1. W jaki sposób kształtowała się dynamika w czasie badań naukowych nad SSR w porównaniu z badaniami nad CSR?
2. W jakich obszarach nauki prowadzone są najsilniej badania nad SSR w porównaniu z badaniami nad CSR?
3. Jakie kraje są wiodące, jeżeli chodzi o prowadzenie badań naukowych nad SSR w porównaniu z badaniami nad CSR?
4. Jakie czasopisma naukowe są istotnymi platformami dyskusji dotyczącej SSR w porównaniu z dyskusją dotyczącą CSR?
5. Czego dotyczą najistotniejsze badania z zakresu SSR w porównaniu z badaniami z zakresu CSR?

Do poszukiwania odpowiedzi na te pytania odpowiednim źródłem danych są światowe bazy bibliograficzne. Niniejsze analizy prowadzono na danych z multidyscyplinarnej bazy Scopus. W najszerszym polu wyszukiwania (article title, abstract, keywords) wpisano frazy złożone z kilku elementów, pozwalające na uzyskanie dużego i jednocześnie relatywnie mało zanieczysz-

zonego zbioru danych. W przypadku SSR zastosowano frazę [„social responsibility of science” OR „socially responsible science” OR „science social responsibility” OR „social responsibility of *universit*” OR „socially responsible universit*” OR „university social responsibility”] zaś w przypadku CSR frazę [„corporate social responsibility” OR „social responsibility of business” OR „socially responsible business”]. Zrezygnowano z obecności w wyszukiwanych frazach skrótowców takich jak CSR, USR, SSR ze względu na ich pojawianie się np. w artykułach z nauk medycznych (np. USR – unheated serum reagin, USR nuclear magnetic resonance spectrometer, USF-specific region (USR), Immunoglobulin (Ig) class-switch DNA recombination (CSR), Cheyne-Stokes respiration (CSR), class-switch recombination (CSR)) czy technicznych (np. The up spinning reserve (USR), Linux /usr/bin programs, ClinScan 70/30 USR, constrained sparse regression (CSR), coherent synchrotron radiation (CSR), controlled stress rheometer (CSR), Coupled Spectral Regression (CSR)) bez odniesienia do merytorycznego zakresu analiz.

Zbiory danych poddano następnie procesowi oczyszczania ze względu na dwa kryteria: rok publikacji i typ dokumentu. Wyłączono rok 2020 jako jeszcze w dużej mierze niepełny, niedomknięty (wyszukiwanie prowadzono w marcu 2020). W zbiorach danych uwzględniono tylko dokumenty określonego typu: artykuł, artykuł konferencyjny, artykuł przeglądowy. Pozostałe typy dokumentów wyłączono dlatego, że są niedoreprezentowane w bazie danych i mają mniejszą rangę naukową. Tym sposobem otrzymano dwa oczyszczone zbiory danych (por. tabela 1) do dalszych analiz, zgodnie z zestawem pytań badawczych.

Tabela 1. Liczebności zbiorów danych

	SSR	CSR
Zbiór nieoczyszczony	221	17 522
Zbiór oczyszczony	189	14 673

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z bazy Scopus.

Niniejsze analizy prowadzone zgodnie z wcześniej ustaloną procedurą i zestawem pytań badawczych mają swoje ograniczenia. Analizy były prowadzone na danych pochodzących z bazy Scopus, pobranych za pomocą określonych wcześniej fraz. Zastosowano pewne wyłączenia i czyszczenie zbiorów danych, aby uzyskać ich możliwie dużą jednorodność i stabilność w czasie. W związku z tym analizy oparte na danych pochodzących z innych baz danych, pobrane w innym czasie, za pomocą innych fraz i z innym zestawem kryteriów wyłączenia i włączenia do zbioru analitycznego mogą dać odmienne rezultaty. Także sposób prowadzenia analiz, analizowanie danych w innych kontekstach mogą doprowadzić do innych wyników. Należy jednak podkreślić, że baza Scopus jest reprezentatywną multidyscyplinową bibliograficzną bazą danych.

2. Społeczna odpowiedzialność biznesu

Koncepcja społecznej odpowiedzialności biznesu (*corporate social responsibility* – CSR) jest określana na wiele różnych sposobów (Dahlsrud, 2008). Jedną z często przywoływanych definicji CSR jest ta sformułowana przez Komisję Europejską, która określa CSR jako „odpowiedzialność przedsiębiorstw za ich wpływ na społeczeństwo” (EC, 2011, s. 6), następnie wyszczególnia się takie jej elementy jak: spełnianie przepisów prawa, dotrzymywanie umów między partnerami, włączenie do strategii zarządzania kwestii społecznych, środowiskowych, etycznych czy praw człowieka. Akcentuje się relacje współpracy z interesariuszami, maksymalizowanie tworzenia wspólnej wartości dla różnych stron relacji i minimalizowanie negatywnych wpływów (EC, 2011). Ważnym fundamentem dla koncepcji CSR jest model A.B. Carrola, który przez lata ulegał różnym modyfikacjom (por. rysunek 1). Najbardziej znana

forma tego modelu, mająca kształt piramidy, miała wcześniejszą prostszą wersję. W ujęciu z 1979 r. były to cztery różne warstwy odpowiedzialności: odpowiedzialność ekonomiczna, prawna, etyczna i uznaniowa (Carroll, 1979), które w kolejnej wersji z 1991 r. przyjęły już kształt piramidy, a w miejsce odpowiedzialności uznaniowej pojawiała się odpowiedzialność filantropijna (Carroll, 1991) (te dwie warstwy odpowiedzialności właściwie mówią o tym samym). W dalszych badaniach nad modelem okazało się, że znaczenie odpowiedzialności filantropijnej spada, jednocześnie luka między odpowiedzialnością ekonomiczną i etyczną się zmniejszała, a sama sfera odpowiedzialności etycznej zyskiwała większe znaczenie (Pinkston i Carroll, 1996). W efekcie w 2003 r. zrezygnowano z oddzielnej sfery odpowiedzialności filantropijnej i sformułowano model składający się z trzech zachodzących na siebie częściowo domen odpowiedzialności: ekonomicznej, prawnej i etycznej (Schwartz i Carroll, 2003). W 2008 A.B. Carroll, wspólnie z M.S. Schwarzem, powiązali pięć koncepcji: CSR, etykę biznesu, zarządzanie interesariuszami, zrównoważony rozwój (*sustainability*) i korporacyjne obywatelstwo i stworzyli zintegrowany model VBA (*values, balance, accountability*). Według tego podejścia wszystkie organizacje i indywidualni aktorzy działający w środowisku biznesowym mają do spełnienia społeczną odpowiedzialność jako obywatele (także korporacyjni). Chodzi o wkład w zrównoważoną społeczną wartość i odpowiednie zrównoważenie interesów różnych interesariuszy, włączając w to także kwestie etyczne (Schwartz i Carroll, 2008). Autorzy wykorzystali wcześniejszy schemat trzech domen. W roku 2018 A.B. Carroll uwzględnił jeszcze świadomy kapitalizm (*Conscious Capitalism*), organizacje ukierunkowane na cel (*Purpose-Driven Organizations*) oraz tworzenie wspólnej wartości (*Creating Shared Value*) (Carroll i Brown, 2018). To właśnie ujęcie CSR skoncentrowane na kreowaniu wspólnej wartości i aspektach strategicznych opracowane przez M. Porera i M. Kramera jest współcześnie (obok ujęć A.B. Carrola) jednym z najczęściej przywoływanych w literaturze przedmiotu. Autorzy modelu osadzają społeczną odpowiedzialność biznesu w układzie dwóch kierunków oddziaływań sfery biznesu i sfery społecznej. Zarówno biznes

może oddziaływać na otoczenie społeczne (*inside-out linkages*) jak i społeczeństwo wpływa na funkcjonowanie organizacji (*outside-in linkages*). Model jest osadzony we wcześniej wypróbowanych schematach analitycznych stworzonych przez M. Portera. Do analiz oddziaływań *inside-out* wykorzystuje się schemat łańcucha wartości, natomiast *outside-in* – diament konkurencyjności. Główną osią analityczną dotyczącą podejmowania przez biznes działań społecznie odpowiedzialnych jest wspólna wartość dla obu stron relacji (Porter i Kramer, 2006). Z modelu Portera i Kramera wynikają istotne wnioski dla postrzegania samej koncepcji CSR: społeczna odpowiedzialność biznesu powinna być opłacalna (motyw maksymalizacji zysku, a w szerszym ujęciu różnego rodzaju korzyści), korzyści powinny być znaczne, długotrwałe i poprawiać pozycję konkurencyjną organizacji (podejście strategiczne, strategia konkurencji) (Zemigala, 2016).

3. Społeczna odpowiedzialność nauki

Społeczna odpowiedzialność nauki (*science social responsibility* – SSR) jest od bardzo dawna obecna w dyskursie naukowym. Już w 1937 r. temat ten był podejmowany w „Nature” (ICSU, 1937; D.W., 1957) i w 1957 w „Science” (SSR, 1937), które były i nadal są bardzo ważnymi platformami dyskusji świata nauki. Były to jednak krótkie wzmianki dotyczące SSR, pracowników naukowych i problemów na płaszczyźnie nauka–społeczeństwo. Bardziej rozbudowane analizy z tego obszaru to już koniec XX wieku i czasy współczesne. Znajdują się wśród nich rozważania natury filozoficznej, dotyczące filozofii nauki, jak np. idea SSR J.A. Kourany, której zdaniem nauka nie jest wolna od wartości – neutralna i powinna być bardziej zintegrowana ze społeczeństwem, a nie próbować się z niego wyizolować, nie działać w próżni społecznej, gospodarczej czy politycznej (Kourany, 2010). Dyskusja wśród filozofów nauki wciąż się toczy (Kourany, 2012, 2013). Zadawane są pytania o czyje i jakie wartości ma chodzić (Brown, 2013), w jaki sposób wybrać problemy do analiz, jak wartościować takie problemy, czy uwzględnić ich opłacalność i w jaki sposób dzielić się danymi i wynikami (Resnik i Elliott, 2016). W tej dyskusji głosy są różne – jedne stają

po stronie neutralności nauki (Lacey, 2013), inne poszukują odpowiedzi, w jaki sposób SSR dokładnie zrozumieć i zastosować w praktyce (Dupre, 2012) lub podkreślają, że wartości w nauce są niezbędne, ale z drugiej strony zaznaczają, że nie istnieje jakaś ogólna kategoria „wartości najlepszych” i że nie zawsze, to, co „dobre” dla nauki, jest „dobre” dla społeczeństwa (Solomon, 2012). Jeszcze inni zastanawiają się, czy społecznie odpowiedzialna nauka jest możliwa, kto ma ustalać, co jest społecznie odpowiedzialne, a co takie nie jest (Giere, 2012). Pytania tego typu na gruncie CSR pojawiały się i były dyskutowane już w latach 60., np. w analizach Milтона Friedmana (Friedman, 1962; 1970).

Innym nurtem w ramach rozważań na temat SSR jest społeczna odpowiedzialność uczelni (*socially responsible university, university social responsibility* – USR), co jest zasadne w świetle zmiany koncepcji uniwersytetów i ich urynkowania (Dziewanowska, 2018). Podkreśla się trudność określenia jakiegoś jednorodnego, skończonego zbioru istotnych tematów, jakie powinny się znaleźć w ramach USR. Wymienia się zwykle społeczeństwo obywatelskie i zaangażowanie społeczne, kwestie etyczne, świadczenie usług społecznych na rzecz lokalnych społeczności przez pracowników czy studentów, krzewienie świadomości społecznej i ekologicznej (Vasilescu i in., 2010). Zdarzają się także badania, które podchodzą do uniwersytetów jak do korporacji i proponują podejście znane z CSR (Atakan i Eker, 2007). Pojawiła się również konceptualizacja pewnego modelu USR podobnego do modelu piramidy CSR A.B. Carrolla, lecz uzupełnionego o dodatkowe warstwy (Latif, 2018):

1. Odpowiedzialności operacyjne. Chodzi o poziom efektywności operacyjnej, efekty działania uniwersytetów z włączeniem kryteriów zrównoważonego rozwoju, poziom świadczonych usług (w tym edukacyjnych), inwestycje w środowisko do pracy i nauki czy strategię zarządzania.
2. Odpowiedzialności badawcze. Chodzi o wspieranie i prowadzenie rzetelnych badań, w połączeniu z wymaganiami społeczeństwa, w tym biznesu i środowiska naturalnego oraz pozytywnymi wpływami społecznymi.
3. Odpowiedzialności w stosunku do interesariuszy. Chodzi o zaangażowanie róż-

nych grup interesu w działania uniwersytetu, poprawę ich jakości życia, poziomu wiedzy czy umiejętności. Najważniejsi interesariusze to studenci i personel.

4. Odpowiedzialności prawne. Chodzi o działanie zgodnie z prawem, wytycznymi regulatorów (np. odpowiednich ministerstw) na różnym poziomie (międzynarodowym, krajowym czy lokalnym).
5. Odpowiedzialności etyczne. Chodzi o posiadanie i przestrzeganie etycznych kodeksów postępowania w odniesieniu do etycznych norm społecznych, przejawiające się np. w oszczędnym gospodarowaniu zasobami naturalnymi, standardach zarządzania środowiskowego, standardach zawodowych.
6. Odpowiedzialności filantropijne. Chodzi o działalność filantropijną skierowaną ku różnym grupom społeczeństwa, oferowanie różnych stypendiów, niekiedy brak odpłatności za studia.
7. Zaangażowanie społeczności. Chodzi o wspieranie wolontariatu (np. studenckiego) i projektów społecznych, zaangażowanie w różne grupy społeczne, wspieranie wydarzeń społecznych, podejmowanie tematów badawczych istotnych dla lokalnych społeczności.

Model podzielono na odpowiedzialności podstawowe, zapewniające przetrwanie (*survival*, punkty 1–4), odpowiedzialności średniozaawansowane (*intermediate*, punkt 5) oraz dobrowolne (*voluntary*, punkty 6 i 7) (Latif, 2018).

Podkreśla się także, że (podobnie jak CSR) USR jest zakorzeniona w teorii interesariuszy i uniwersytet społecznie odpowiedzialny (Jorge i Pena, 2017):

- Uwzględnia kryteria społeczne, środowiskowe i etyczne w działalności edukacyjnej.
- Dbą o przekazywanie wiedzy wynikającej z prowadzonych badań społeczeństwu (różnym jego grupom).
- Wprowadza programy i kodeksy zarządzania, raportuje kwestie społeczne i środowiskowe, uwzględnia szeroki

zestaw interesariuszy w swoich działaniach.

- Promuje wartości społeczeństwa obywatelskiego, jest dobrym obywatelem korporacyjnym i angażuje się w działania społeczne, na rzecz społeczeństwa.

4. Wyniki badań

Jeżeli chodzi o dynamikę w czasie badań nad SSR i CSR (pytanie badawcze nr 1) to okazuje się, że pierwszy zbiór danych jest o wiele mniej liczny. Liczba artykułów dotyczących SSR procentowo stanowi jedynie nieco ponad 1% tych odnoszących się do CSR, przy zachowaniu tych samych ram czasowych. Pierwsze artykuły dotyczące obu analizowanych obszarów pojawiły się w podobnym czasie (1937 – SSR, 1939 – CSR). Dalszy rozwój badań nad nimi układa się już jednak odmiennie. Okres początkowy, cechujący się pojedynczymi artykułami w poszczególnych rocznikach, występowaniem roczników pustych, pewnymi nieregularnymi małymi wzrostami i spadkami w przypadku CSR trwał 55 lat, od 1939 do 1993 roku. Jeżeli chodzi o SSR, trwało to 78 lat, od 1937 do 2014 roku. W tym czasie badania nad CSR już bardzo mocno się rozwinęły. Od 1994 do 2002 r. (9 lat) notowano już ciągle w każdym roczniku wyniki dwucyfrowe, a następnie zauważa się już wyniki trzycyfrowe (2003–2013), cały czas z tendencją wzrostową. W przypadku badań nad SSR okres wyników dwucyfrowych trwa do dziś (2015–2019). Badania nad CSR osiągają już natomiast (od 2014 do 2019) wyniki czterocyfrowe (por. tabela 2). Podczas gdy w przypadku CSR tendencja jest silnie, wyraźnie wzrostowa, badania dotyczące SSR wydają się znajdować na początku drogi rozwojowej; ten etap miał miejsce w przypadku CSR 22 lata wcześniej (1994 rok). Podczas gdy w zakresie CSR badań jest już bardzo dużo, nadal się silnie rozwijają, SSR wydaje się znajdować na etapie początkowego wzrostu. Widoczne jest ponad dwudziestoletnie przesunięcie.

Tabela 2. Dynamika w czasie badań nad SSR i CSR w okresie 2005–2019

Lp.	Rok	Liczba artykułów	
		SSR	CSR
1	2005	2	215
2	2006	2	247
3	2007	4	362
4	2008	1	470
5	2009	3	657
6	2010	9	688
7	2011	6	861
8	2012	27	817
9	2013	12	986
10	2014	8	1039
11	2015	12	1206
12	2016	15	1350
13	2017	13	1425
14	2018	32	1675
15	2019	31	2113

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z bazy Scopus.

Jeżeli chodzi o obszary nauki (wykorzystano taksonomię nauk wbudowaną w bazę Scopus), w których prowadzone są badania dotyczące SSR i CSR (pytanie badawcze nr 2), wzięto pod uwagę tylko te z nich, w przypadku których zanotowano koncentrację na poziomie co najmniej kilkunastu procent (co najmniej kilkanaście procent artykułów zanotowanych w analizowanych zbiorach danych jest przypisanych do danego obszaru nauki). Zarówno w SSR, jak i CSR widać, że większość publikowanych badań jest zakwalifikowana do nauk społecznych, nauk o zarządzaniu, nauk ekonomicznych, a także nauk humanistycznych (por. tabela 3). Te 4 obszary są wiodące. Jeżeli chodzi o CSR, dodatkowo zanotowano jeszcze jedną koncentrację w ramach nauk o środowisku. Różnice między SSR i CSR polegają na udziałach procentowych poszczególnych obszarów

koncentracji. W SSR największy jej stopień jest w naukach społecznych, a w CSR w naukach o zarządzaniu, można uznać te obszary za dominujące. W SSR zaobserwowano także dwukrotnie większą koncentrację w ramach nauk humanistycznych (głównie za sprawą badań z zakresu filozofii i filozofii nauki) w porównaniu do CSR (gdzie aspekty filozoficzne są mniej akcentowane). Obszar nauk o środowisku w zasadzie jest bardzo mało reprezentowany w badaniach z zakresu SSR (nieco ponad 3%), natomiast jeżeli chodzi o CSR, jest jednym z podstawowych fundamentów (głównie za sprawą *sustainability* i zrównoważonego rozwoju). Jeżeli chodzi o nauki o zarządzaniu, to w ramach SSR badania dotyczą głównie zarządzania uczelniami i USSR, zaś w ramach CSR dotyczą głównie zarządzania w biznesie w bardzo różnych aspektach.

Tabela 3. Wiodące obszary nauki w badaniach dotyczących SSR i CSR

Lp.	Obszar nauki	SSR	%	Obszar nauki	CSR	%
1	Nauki społeczne	113	59,79%	Nauki o zarządzaniu	9456	64,44%
2	Nauki o zarządzaniu	50	26,46%	Nauki społeczne	6240	42,53%
3	Nauki humanistyczne i sztuki	42	22,22%	Nauki ekonomiczne	3791	25,84%
4	Nauki ekonomiczne	25	13,23%	Nauki o środowisku	2229	15,19%
5				Nauki humanistyczne i sztuki	1736	11,83%

W kolumnie [SSR] i [CSR] liczby odpowiadają liczbie artykułów w zbiorach danych, w kolumnie [%] liczby odpowiadają udziałom procentowym wartości z kolumn [SSR] i [CSR], gdzie za 100% wzięto całkowitą liczbę artykułów w odpowiednich zbiorach danych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z bazy Scopus.

Analizując zbiory danych pod kątem geograficznym, krajów, w których prowadzi się badania nad SSR i CSR (pytanie badawcze nr 3), widzimy, że wyniki są odmienne. Jeżeli chodzi o CSR, najczęściej badań zanotowano w USA, Wielkiej Brytanii i Chinach, co jest obrazem typowym, jeżeli chodzi o badania naukowe. Zwykle to właśnie w tych krajach prowadzi się najczęściej badań, jest tam dużo dobrych ośrodków akademickich o ugruntowanej pozycji i tradycji w prowadzeniu i publikowaniu wyników badań w dobrych czasopi-

smach. Zupełnie inaczej sprawa wygląda, jeżeli chodzi o SSR. Otóż pierwsze dwa miejsca są zajęte przez Hiszpanię i Kolumbię. Dopiero na trzecim miejscu znalazły się USA. Wielka Brytania znajduje się dopiero na 9. pozycji z wynikiem niecałych 4%. W zestawieniu 10 wiodących krajów zabrakło natomiast Chin. Warto zauważyć, że w przypadku CSR tylko USA i Wielka Brytania osiągnęły dwucyfrowe udziały procentowe, zaś w przypadku SSR takie wyniki uzyskały Hiszpania i Kolumbia (por. tabela 4).

Tabela 4. Wiodące kraje w badaniach naukowych nad SSR i CSR

Lp.	Kraj	SSR	%	Kraj	CSR	%
1	Hiszpania	42	22,22%	USA	3004	20,47%
2	Kolumbia	20	10,58%	UK	1780	12,13%
3	USA	18	9,52%	Chiny	1062	7,24%
4	Wenezuela	16	8,47%	Hiszpania	1044	7,12%
5	Chile	11	5,82%	Australia	904	6,16%
6	Peru	9	4,76%	Kanada	725	4,94%
7	Meksyk	8	4,23%	Indie	528	3,60%
8	Rosja	8	4,23%	Francja	520	3,54%
9	UK	7	3,70%	Niemcy	489	3,33%
10	Brazylia	6	3,17%	Włochy	477	3,25%

W kolumnie [SSR] i [CSR] liczby odpowiadają liczbie artykułów w danym zbiorze danych, w kolumnie [%] liczby odpowiadają udziałom procentowym wartości z kolumn [SSR] i [CSR], gdzie za 100% wzięto całkowitą liczbę artykułów w odpowiednich zbiorach danych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z bazy Scopus.

W trakcie analizy zbiorów danych pod kątem identyfikacji platform wymiany wiedzy, badań naukowych i dyskusji zainte-

resowanych środowisk (pytanie badawcze nr 4) okazało się, że w przypadku CSR istnieje kilka czasopism, które taką rolę

odgrywają. Są to czasopisma skoncentrowane ściśle na CSR lub bliskich jej tematach, takich jak etyka biznesu czy zrównoważony rozwój. Okazuje się, że w dużej mierze są to też czasopisma z relatywnie wysokimi wskaźnikami cytowalności (por. tabela 5). Zidentyfikowano kilka czasopism, które w swoim dorobku mają po kilkadziesiąt artykułów dotyczących CSR. W przypadku SSR sytuacja jest odmienna. Samych artykułów w zbiorze danych jest znacznie mniej, toteż i bezwzględne liczby artykułów dotyczących tej tematyki w danym tytule są mniejsze. Ale są one dużo mniejsze. Największe koncentracje to 16 i 10 artykułów w czasopiśmie bez impact factora. W zestawieniu tytułów czasopism z największą liczbą artykułów dotyczących SSR nie zanotowano ani jednego z impact factorem. Dodatkowo cały zbiór danych pod tym względem jest bardzo mocno rozdrobniony. Zidentyfikowano tylko 8 czasopism,

gdzie ukazały się co najmniej 3 artykuły dotyczące SSR. Jednak w przypadku kilku artykułów w czasopiśmie nie można mówić o koncentracji tematycznej, nie można stwierdzić, że czasopismo jest platformą dyskusji naukowej na dany temat. Jeżeli już próbować zidentyfikować jakieś takie platformy, to odnosi się to do dwóch pierwszych czasopism (por. tabela 5). Wenezuelskie czasopismo „Opcion” nie dotyczy jednak ściśle ani SSR, ani np. filozofii nauki. Jest to czasopismo o szerokim spektrum (nauki społeczne i humanistyczne, w tym antropologia, nauki informacyjne, filozofia, językoznawstwo, samiotyka, nauka, technologia) (Opcion, 2020), bez koncentracji na problemach bliskich SSR. Kolejny tytuł („World Review of Entrepreneurship Management and Sustainable Development”) także nie dotyczy ściśle SSR, lecz zarządzania i zrównoważonego rozwoju (WREMSD, 2020).

Tabela 5. Istotne tytuły publikujące badania z zakresu SSR i CSR

Lp.	Tytuł	SSR	5YIF	Tytuł	CSR	5YIF
1	Opcion	16	---	Journal of Business Ethics	1183	4.980
2	World Review of Entrepreneurship Management and Sustainable Development	10	---	Sustainability	458	2.801
3	Espacios	6	---	Social Responsibility Journal	422	---
4	Revisita Venezolana De Gerencia	5	---	Corporate Social Responsibility and Environmental Management	343	7.131
5	Social Responsibility Journal	5	---	Journal of Cleaner Production	224	7.051
6	International Review on Public and Nonprofit Marketing	4	---	Business and Society	150	4.717
7	Perspectives of Science	4	---	Journal of Business Research	126	4.747
8	Philosophical Studies	3	---	Busienss Strategy and Environment	108	----
9				Strategic Decision	98	----
10				Corporate Communication	93	----

5YIF: pięcioletni impact factor dla 2018.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z bazy Scopus.

Analizując 10 najczęściej cytowanych artykułów dotyczących zarówno SSR, jak i CSR (pytanie badawcze nr 5), możemy stwierdzić, że wielkości cytowań są bardzo zróżnicowane. Podczas gdy w przypadku CSR osiągają one poziom od 1409 do 3445, to jeżeli chodzi o SSR są dużo niższe – od 19 do 363. Artykuły o CSR są

ściśle skoncentrowane na tej tematyce, CSR jest głównym tematem tych badań. Natomiast w przypadku SSR bywa tak, że jest ona tylko tłem dla badań (Coyne, 1994; Bernstein, 2015). Taka sytuacja ma miejsce w przypadku 4 z 10 artykułów, w tym 3 z najwyższymi indeksami cytowań. Badania dotyczące już ściśle SSR, w których jest ona

głównym obszarem badań, notują indeksy cytowań od 19 do 59. Głównie dotyczą one USA (z różnych krajów i w różnych kontekstach (Atakan i Eker, 2007; Quezada, 2011; Garde i in., 2013)). Badania z zakresu filozofii nauki osiągają niższe indeksy cytowań i jest ich mniej. Jeżeli natomiast chodzi o badania dotyczące CSR, to te najczęściej cytowane dotyczą konkretnych ujęć modelowych. Najczęściej cytowanym artykułem jest ten przedstawiający model CSR M. Portera i M. Kramera (Porter i Kramer, 2006), następnie model popytowo-podażowy A. McWilliams i D. Siegela (McWilliams i Siegel, 2001) oraz dwa artykuły A.B. Carrolla (Carroll, 1991; 1999). Warto podkreślić, że te 10 artykułów zostało opublikowanych w bardzo prestiżowych dla nauk o zarządzaniu czasopismach z wysokimi impact factorami, takich jak „Academy of Management Review” (5YIF2018 = 14,170), „Strategic Management Journal” (8,356), „Harvard Business Review” (6,132), „Business & Society” (4,717), czy „Business Horizons” (3,436) lub w prestiżowych czasopismach marketingowych, „Journal of Marketing” (8,829) i „Journal of Marketing Research” (6,007). Jedynym tytułem, który łączy te dwa obszary (SSR i CSR) jest „Journal of Business Ethics” (4,980). Pozostałe najczęściej cytowane artykuły dotyczące bezpośrednio SSR ukazywały się w czasopismach bez lub z niższym impact factorem: „International Journal of Science Education” (1,827), „Environmental Education Research” (2,980), „Revista de Educacion” (0,603).

5. Dyskusja wyników

Analizując zgodnie z porządkiem pytań badawczych dwa zbiory danych pozyskane według określonej procedury, można stwierdzić, że badań dotyczących SSR jest o wiele mniej niż CSR. Mimo początków badań w podobnych okresach (1937/1939) badania nad CSR rozwinęły się bardzo mocno (jest ich zarówno więcej, jak i są częściej cytowane), podczas gdy te dotyczące SSR zdają się pozostać wciąż na etapie początkowego rozwoju. Widoczne ponad dwudziestoletnie przesunięcie w dynamice liczby artykułów rocznie w analizowanym okresie świadczy o tym, że zagadnienia dotyczące SSR nie zainteresowały, nie zainspirowały nawet w tak długim okresie większego grona

badaczy do poświęcenia im uwagi. Zupełnie inaczej było w przypadku CSR, gdzie badania sukcesywnie, konsekwentnie się rozwijały. Co więcej okazuje się, że modele dotyczące CSR stały się obecnie punktem odniesienia do analiz prowadzonych na gruncie SSR. Można więc stwierdzić, że współcześnie CSR jest fundamentem, na którym budowane są modele SSR. Małe zainteresowanie zagadnieniami SSR (czy to na gruncie filozofii nauki, czy USA) budzi jednak zdziwienie, ze względu na tradycje uniwersyteckie, na rolę uniwersytetów w kształtowaniu świata i społeczeństwa, na wpływ nauki na pozytywny postęp społeczny. Oba bowiem obszary (nauka i biznes) wydają się bardzo istotne dla rozwoju społecznego, a tylko jeden z nich jest silnie i konsekwentnie analizowany na gruncie badań naukowych. Widać dużą rozbieżność między nauką i praktyką. Zarówno bowiem i sfera biznesu, i sfera nauki dynamicznie się rozwijają, jednak na gruncie naukowym kontekst SSR w porównaniu z CSR wydaje się niedoceniany, niewystarczająco zauważony. Okazuje się więc, że istnieje pewna luka badawcza, która nie za bardzo jest interesująca, wyzywająca i pobudzająca do aktywności naukowej. Badania – zarówno dotyczące SSR, jak i CSR – są prowadzone w tych samych obszarach nauki. Dominacja nauk o zarządzaniu, nauk społecznych daje możliwość potwierdzenia silnego znaczenia społecznego biznesu i nauki. Prowadzenie badań w naukach ekonomicznych w odniesieniu do CSR jest naturalne, jednak w odniesieniu do SSR pokazuje, że uniwersytety i sama nauka nie są i nie powinny być obojętne wobec wyzwań natury ekonomicznej. Dwukrotnie większa koncentracja SSR (w porównaniu do CSR) w ramach nauk humanistycznych może świadczyć o tym, że w tym pierwszym obszarze badawczym jest jeszcze więcej do zrobienia, jeżeli chodzi o fundamenty (stąd badania dotyczące filozofii nauki w ramach SSR). W obszarze CSR badania już w mniejszym stopniu koncentrują się natomiast na podstawowych, ogólnych założeniach, a w większym na poszczególnych zagadnieniach menedżerskich, organizacyjnych, ekonomicznych czy środowiskowych.

Podczas gdy najwięcej badań z zakresu CSR jest prowadzonych w krajach uznanych za wiodące na polu naukowym, czyli USA, Wielkiej Brytanii i Chinach, to okazuje się, że badacze z tych regionów

nie zainteresowali się w sposób wyraźny, masowy zagadnieniami SSR. Mimo że wiodące ośrodki akademickie, wiodące uniwersytety znajdują się w dużej mierze właśnie w tych krajach, to SSR nie zakorzeniła się w prowadzonych w nich głównych nurtach badawczych. Największe zainteresowanie SSR jest w krajach, które nie są uznawane za wiodące, jeżeli chodzi o badania naukowe, w krajach, w których nie ma dużej liczby uniwersytetów i badaczy z pierwszych miejsc światowych rankingów (głównie Hiszpania i Kolumbia). Z jednej strony taki stan rzeczy może pozwalać na stwierdzenie, że SSR nie jest obiecującym naukowo obszarem badań. Z drugiej strony jednak na najlepszych uniwersytetach świata prawdopodobnie zagadnienia SSR mogą być pewnego rodzaju oczywistością, która nie wymaga aktywności badawczej. W krajach o słabszej pozycji w świecie naukowym, w słabszych ośrodkach uniwersyteckich, które dopiero zaczynają wchodzić na globalną arenę konkurencji akademickiej, obszar SSR jest natomiast żywy, interesujący i inspirujący, ponieważ okazuje się nowym wyzwaniem dla świata nauki i akademii. W czasie rozwoju badań nad CSR powstały pewne platformy wymiany wiedzy, dyskusji akademickiej w postaci renomowanych (z wysokimi wskaźnikami cytowalności) czasopism naukowych. Wśród nich są takie czasopisma, które mają szerokie spektrum tematów dotyczących relacji biznesu i społeczeństwa, jak np. „Business and Society”, ale są też takie, które w całości są poświęcone CSR, jak np. „Corporate Social Responsibility and Environmental Management”. Są też platformy bardziej skoncentrowane na kwestiach etycznych, jak „Journal of Business Ethics”, czy sprawach dotyczących zrównoważonego rozwoju, jak „Sustainability” i „Journal of Cleaner Production”. Wszystko to świadczy o zaawansowaniu badań nad CSR. Nie tylko są czasopisma, które cechują się dużą liczbą publikowanych badań z tego zakresu, lecz także są publikacje ściśle poświęcone tej tematyce i, co więcej, są czasopisma publikujące pewne specyficzne badania z zakresu CSR, np. etyczne czy środowiskowe. Zupełnie inaczej wygląda sprawa w przypadku SSR. Czasopisma, w których publikuje się najwięcej artykułów z tego zakresu, nie należą do grona wiodących, renomowanych tytułów, brak wśród nich czasopism z impact factorem. Liczba arty-

kułów w poszczególnych tytułach jest niewielka, w związku z czym trudno zidentyfikować główne platformy dyskusji naukowej z zakresu SSR. Dwa czasopisma („Opcion” i „World Review of Entrepreneurship Management and Sustainable Development”) nie mają bezpośrednio w swoich zakresach tematycznych SSR. Świadczy to o tym, że badania nad SSR cały czas nie znalazły własnej platformy dyskusji. To także czynnik utrudniający dalszy rozwój badań z tego obszaru. Autorzy muszą się dopasowywać do tematyki innych czasopism, gdyż brak ściśle sprofilowanych tytułów o SSR. Prawdopodobnie w przyszłości, jeżeli badań będzie coraz więcej, takie czasopismo może się pojawić. Zaskakuje natomiast brak wśród wiodących czasopism z największą liczbą artykułów o SSR wysoko notowanych tytułów z zakresu zarządzania w edukacji czy filozofii nauki. Słabsze tytuły, z niższym lub bez impact factora bezpośrednio przekładają się na cytowanie. Cytowalność artykułów dotyczących SSR jest bardzo niska w porównaniu z cytowalnością artykułów o CSR. 10 najczęściej cytowanych artykułów o CSR pochodzi z najlepszych czasopism z zakresu nauk o zarządzaniu i marketingu z impact factorami na poziomie nawet kilkunastu punktów. Są to badania ściśle dotyczące CSR, co świadczy o dojrzałości obszaru badawczego i wysokim stopniu zaawansowania badań. Z drugiej strony zestaw 10 najczęściej cytowanych artykułów o SSR to teksty z czasopism o niższych impact factorach lub bez nich. Pojawiają się badania tylko pośrednio dotyczące SSR, gdzie jest ona jedynie tłem do analiz z innych zakresów merytorycznych. To natomiast świadczy o niepełnej dojrzałości obszaru badawczego, o jego początkowej fazie rozwojowej.

6. Podsumowanie i wnioski

W trakcie eksploracji zbiorów danych w poszukiwaniu analogii między SSR i CSR okazało się, że badania naukowe w obu tych obszarach zaczęły powstawać, kiełkować w tym samym okresie. Badania nad CSR na przestrzeni lat silnie się jednak rozwinęły, a nad SSR, wydają się nadal pozostawać na etapie początkowego rozwoju. Współcześnie to CSR stało się bazą teoretyczną czy też konceptualną dla SSR; nie zaobserwowano relacji w drugą stronę. Badania w obu obszarach

prowadzone są głównie na gruncie nauk społecznych i nauk o zarządzaniu. CSR rozwija się jednak także w ramach nauk o środowisku, ponadto więcej jest badań w naukach humanistycznych dotyczących SSR niż CSR, co daje kolejny argument o początkowym stadium rozwoju badań nad SSR (fundamentalne, filozoficzne kwestie, podstawowe założenia). Nie zidentyfikowano analogii, jeżeli chodzi o wiodące kraje, w których prowadzi się badania dotyczące analizowanych obszarów. Kraje wiodące w badaniach naukowych w ogóle zdają się mniej zajmować SSR, a bardziej CSR. Kraje dopiero wchodzące na globalną arenę konkurencyjnej naukowej i w zakresie szkolnictwa wyższego prowadzą natomiast badania dotyczące SSR. Ma to odzwierciedlenie także w czasopiśmie, w których jest najwięcej badań z tych zakresów. Udało się zidentyfikować pewne główne platformy dyskusji naukowej nad CSR. W przypadku SSR takie platformy stanowią czasopisma o niższej renomie i w zasadzie brak tytułu ściśle poświęconego tej tematyce. To utrudnia rozwój dalszych badań i ich publikację, nie zachęca badaczy do ich podejmowania. Także w zakresie głównych tematów badawczych nie zidentyfikowano analogii. Najczęściej cytowane badania z zakresu CSR dotyczą ujęć modelowych, są publikowane w renomowanych czasopiśmie, a ich indeksy cytowań osiągają bardzo wysokie wartości. W przypadku SSR te indeksy są dużo niższe, badania są prowadzone w skali lokalnej (krajowej) i publikowane są w mniej prestiżowych, bywa że także lokalnych czasopiśmie. Wszystko to pozwala na określenie SSR jako raczej niszowego obszaru badań naukowych względem CSR. Mimo pewnych analogii zidentyfikowano także znaczne różnice między tymi dwoma obszarami. Zarówno analogie, jak i różnice pozwalają stwierdzić, że badania nad CSR będą się wciąż dynamicznie rozwijały. Widać pewną szansę rozwoju badań nad SSR. Przydatna w tym zakresie byłaby platforma dyskusji naukowej, początkowo w postaci cyklicznej konferencji (konieczność międzynarodowej, organizowanej przez dobry ośrodek akademicki), a w późniejszym etapie ściśle sprofilowanego czasopisma naukowego notowanego w światowych bazach danych. W zintensyfikowaniu badań nad SSR pomocne może być tworzenie sieci współpracy naukowej. Ważne żeby te sieci były międzynarodowe i w ich

skład wchodziły badacze z renomowanych uniwersytetów, np. z USA, Wielkiej Brytanii czy Chin. Zaistnieje wtedy możliwość, że na gruncie SSR będzie można zbudować specyficzne modele, które pozwolą na jej dalszy rozwój podobnie, jak to się stało w przypadku CSR.

Bibliografia

- Atakan, M.G.S. i Eker, T. (2007). Corporate identity of a socially responsible university – A case from the Turkish higher education sector. *Journal of Business Ethics*, 76(1), 55–68. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9274-3>.
- Bernstein, J.H. (2015). Transdisciplinarity: A review of its origins, development, and current issues. *Journal of Research Practice*, 11(1), 1–20.
- Brown, M.J. (2013). The source and status of values for socially responsible science. *Philosophical Studies*, 163, 67–76. <https://doi.org/10.1007/s11098-012-0070-x>.
- Carroll, A.B. (1979). A Three – Dimensional Conceptual Model of Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497–505. <https://doi.org/10.2307/257850>.
- Carroll, A.B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48. [https://doi.org/10.1016/0007-6813\(91\)90005-G](https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G).
- Carroll, A.B. (1999). Corporate social responsibility. Evolution of a definitional construct. *Business & Society*, 38(3), 268–295. <https://doi.org/10.1177/000765039903800303>.
- Carroll, A.B. i Brown, J.A. (2018). Corporate Social Responsibility: A Review of Current Concepts, Research, and Issues. W: J. Weber i D.M. Wasieleski (red.), *Corporate Social Responsibility* (s. 39–69). Bingley: Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S2514-175920180000002002>.
- Coyne, J.C. (1994). Self-Reported Distress: Analog or Ersatz Depression? *Psychological Bulletin*, 116(1), 29–45. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.1.29>.
- D.W. (1957). Social Responsibility of Science. *Science*, 125(3239), 141.
- Dahlsrud, A. (2008). How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 15(1), 1–13. <https://doi.org/10.1002/csr.132>.
- Dupre, J. (2012). Comments on Philosophy of Science after Feminism, by Janet Kourany. *Perspectives on Science*, 20(3), 310–319. https://doi.org/10.1162/POSC_a_00074.

- Dziewanowska, K. (2018). *Współtworzenie wartości w marketingu. Przykład szkolnictwa wyższego*. Warszawa: C.H. Beck.
- EC (2011). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels: European Commission.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1970). The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits. *The New York Times Magazine*, 13 września.
- Garde Sánchez, R., Rodríguez Bolívar, M.P. i López-Hernández, A.M. (2013). Online disclosure of university social responsibility: A comparative study of public and private US universities. *Environmental Education Research*, 19(6), 709–746. <https://doi.org/10.1080/13504622.2012.749976>.
- Giere, R.N. (2012). A New Program for the Philosophy of Science? *Perspectives on Science*, 20(3), 339–343. https://doi.org/10.1162/POSC_a_00073.
- ICSU (1937). The International Council of Scientific Unions. *Nature*, 139(3521), 697–698.
- Jorge, M.L. i Pena, F.J.A. (2017). Analysing the literature on university social responsibility: A review of selected higher education journals. *Higher Education Quarterly*, 71(4), 302–319. <https://doi.org/10.1111/hequ.12122>.
- Kourany, J.A. (2010). *Philosophy of Science After Feminism*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199732623.001.0001>.
- Kourany, J.A. (2012). The Ideal of Socially Responsible Science: Reply to Dupré, Rolin, Solomon, and Giere. *Perspectives on Science*, 20(3), 344–352. https://doi.org/10.1162/POSC_a_00070.
- Kourany, J.A. (2013). Meeting the challenges to socially responsible science: reply to Brown, Lacey, and Potter. *Philosophical Studies*, 163, 93–103. <https://doi.org/10.1007/s11098-012-0073-7>.
- Lacey, H. (2013). Rehabilitating neutrality. *Philosophical Studies*, 163, 77–83. <https://doi.org/10.1007/s11098-012-0074-6>.
- Latif, K.F. (2018). The Development and Validation of Stakeholder-Based Scale for Measuring University Social Responsibility (USR). *Social Indicators Research*, 140, 511–547. <https://doi.org/10.1007/s11205-017-1794-y>.
- McWilliams, A. i Siegel, D. (2001). Corporate social responsibility. A theory of the firm perspective. *Academy of Management Review*, 26(1), 117–127. <https://doi.org/10.5465/AMR.2001.4011987>.
- Opcion (2020). Informacje ze strony internetowej czasopisma „Opcion”: <http://www.produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/about/editorialPolicies#custom-1> (03.2020).
- Pinkston, T.S. i Carroll, A.B. (1996). A retrospective examination of CSR orientations: Have they changed?. *Journal of Business Ethics*, 15(2), 199–206. <https://doi.org/10.1007/BF00705587>.
- Porter, M. i Kramer, M. (2006). Strategy & society: The link between competitive advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78–92. <https://doi.org/10.1108/sd.2007.05623ead.006>.
- Quezada, R.G. (2011). La responsabilidad social universitaria como desafío para la gestión estratégica de la Educación Superior: El caso de España. *Revista de Educacion*, 355, 109–133.
- Resnik, D.B. i Elliott, K.C. (2016). The Ethical Challenges of Socially Responsible Science. *Accountability in Research*, 23(1), 31–46. <https://doi.org/10.1080/08989621.2014.1002608>.
- Schwartz, M.S. i Carroll, A.B. (2003). Corporate Social Responsibility: A Three-Domain Approach. *Business Ethics Quarterly*, 13(4), 503–530. <https://doi.org/10.5840/beq200313435>.
- Schwartz, M.S. i Carroll, A.B. (2008). Integrating and Unifying Competing and Complementary Frameworks, The Search for a Common Core in the Business and Society Field. *Business & Society*, 47(2), 148–186. <https://doi.org/10.1177/0007650306297942>.
- Solomon, M. (2012). Socially Responsible Science and the Unity of Values. *Perspectives on Science*, 20(3), 331–338. https://doi.org/10.1162/POSC_a_00069.
- SSR (1937). Social Responsibilities of Science. *Nature*, 139(3521), 689–691.
- Vasilescu, R., Barna, C., Epure, M. i Baicu, C. (2010). Developing university social responsibility: A model for the challenges of the new civil society. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 4177–4182. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.660>.
- WREMSD (2020). Informacje ze strony internetowej czasopisma „World Review of Entrepreneurship Management and Sustainable Development”. Pozyskano z: <https://www.inderscience.com/jhome.php?jcode=wremsd> (03.2020).
- Żemigala, M. (2016). Społeczna odpowiedzialność biznesu. W: K. Kłincewicz (red.), *Zarządzanie, organizacje i organizowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego. <https://doi.org/10.7172/978-83-65402-29-5.2016.wwz.9>.